

УДК 349.2

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Попов С. В.

*Кримський юридичний інститут Одеського державного університету внутрішніх справ,
Сімферополь, Україна,*

В статті розглядаються проблеми юридичної відповідальності працівників органів внутрішніх справ України, співвідношення категорії юридичної відповідальності із суміжними правовими категоріями.

Ключові слова: юридична відповідальність, юридичні санкції, дисциплінарна відповідальність.

Неухильне дотримання, зміцнення державної, службової дисципліни і законності під час виконання посадових обов'язків є одним із найважливіших завдань працівників органів внутрішніх справ. За невиконання або неналежне виконання цієї задачі – обов'язку вони притягуються до юридичної, «правової відповідальності» [1, с. 76], різновидом якої виступає дисциплінарна відповідальність [2, с. 120]. Дисциплінарна відповідальність застосовується до державних службовців органів системи Міністерства внутрішніх справ України «в разі невиконання або неналежного виконання службових обов'язків, перевищення повноважень, порушення обмеження, пов'язаного із проходженням служби, а також за вчинок, що ганьбить його як державного службовця, або що дискредитує орган, в якому він працює» [3, с. 70].

Правильному з'ясуванню дисциплінарної відповідальності і відповідальності за порушення режиму законності буде сприяти більш поглиблений розгляд і аналіз соціально-юридичної категорії «відповідальність», як «необхідного елемента соціального регулювання і контролю за поведінкою людей у суспільстві» [4, с. 9]. Етимологію слова «відповідальність» в українській мові необхідно розуміти як покладене на кого-небудь або узятє будь-ким зобов'язання звітуватися про свої дії, що спричиняє за собою прийняття провини за можливі негативні наслідки [5, с. 79]. Відповідальність – це, у першу чергу, необхідність відповідати за свої дії, тобто бути відповідальним за них [6, с. 412].

Юридичне поняття відповідальності в даний час перебуває в стадії розвитку, збагачення і наповнення свого змісту новими соціально-демократичними елементами. Такий стан обумовлює множинність позицій, точок зору в розумінні, з'ясуванні юридичної сутності відповідальності. Так, авторський колектив російського підручника «Теорія держави і права» трактує юридичну відповідальність як «застосування до правопорушника передбачених санкцією юридичної норми заходів державного примушення, які виражаються у формі позбавлень особистого, організаційного або майнового характеру» [7, с. 418]. Котюк В. А. визначає її як «міру покарання правопорушника шляхом позбавлення його визначених соціальних благ або цінностей (матеріальних, духовних, особистих), що йому належали до факту правопорушення, від імені держави (суспільства), на основі закону або іншого нормативного акту з

метою попередження правопорушень у перспективі і відновлення (відшкодування) порушених суб'єктивних прав на матеріальні і духовні цінності» [8, с. 121]. Ставлять знак тотожності між термінами «відповідальність» і «обов'язок» Скакун О. Ф. і Подберезький Н. К. Вони вказують, що юридична відповідальність – це «обов'язок особи перетерплювати позбавлення державно-владного характеру, передбачені законом, за вчинене правопорушення» [9, с. 200].

Різноманітність, різноликість сприйняття соціально-юридичної категорії «відповідальність» науковцями загальної теорії права не повинні служити перешкодою для розвитку в даному аспекті галузевих правових наук, зокрема трудового права. Незважаючи на відсутність суцільної, єдиної точки зору в теорії права, все ж, деякі основні положення щодо відповідальності в більшості теоретиків не викликають розбіжностей. Вважаємо, що вони можуть служити відправними при дослідженні юридичної природи відповідальності в трудовому праві. Найбільш важливими для нас є такі висновки (положення), зроблені філософією і загальною теорією права.

По-перше, юридична відповідальність відбиває специфіку всіх правових явищ. Як вірно помітили Самощенко І. С. і Фарушин М. Х. вона, як визначене соціальне явище «можлива лише за умови регулювання поведінки за допомогою правових норм» [10, с. 30].

По-друге, юридична відповідальність завжди зв'язана з державно-владною діяльністю, з її державно-правовим волевиявленням.

По-третє, юридична відповідальність містить у собі два аспекти – позитивний і негативний. У позитивному (проспективному) аспекті відповідальність характеризує позитивне відношення особи до проступків, які чиняться нею. Це відповідальність за належне здійснення своєї соціальної ролі в юридичному просторі громадського життя, за дотримання і виконання правових норм. Позитивна відповідальність безпосередньо пов'язана із соціально-правовою активністю, проявом ініціативи під час реалізації правових розпоряджень. Ретроспективна відповідальність настає за вже скоєний злочин. Вона пов'язана не тільки з усвідомленням її особистістю, але і з зовнішнім впливом із боку держави. При цьому зазначені аспекти завжди потрібно розглядати в їхньому взаємозв'язку і взаємозумовленості. «Зведення поняття відповідальності до однієї з цих сторін означає звуження обсягу її змісту і неминує веде до помилок» [11, с. 129-130]. Кінцевою метою взаємодії негативного і позитивного аспектів юридичної відповідальності при цьому необхідно вважати належне забезпечення виконання тієї чи іншої нормативної вимоги. Як правильно вказує Венедиктов В. С.: «Юридична відповідальність реалізує своє призначення в тому, що вона забезпечила їх (зобов'язань та обов'язків) виконання: чи то шляхом позитивного аспекту, чи то шляхом негативного аспекту» [4, с. 45].

По-четверте, юридичну відповідальність, скоріше за все, можна охарактеризувати як особливий правовий стан суб'єктів правовідносин, «що передбачає наявність обов'язку, закріпленого в законі, розуміння необхідності його виконання, а також можливість настання несприятливих наслідків (застосування санкцій) у випадку порушення обов'язку» [12, с. 107].

Сироватська Л. А. теж підкреслює, що «сміслові значення терміна «відповідальність» характеризує саме визначений правовий стан...» [13, с. 28]. У свою чергу,

говорячи про юридичну природу відповідальності Братусь С. Н. неоднозначно вказує «... оскільки мова йде про положення особи, до якого застосовується відповідальність, її можна визначити як стан примуса до виконання обов'язків» [14, с. 85].

Урахування всіх вищевказаних основних загальнотеоретичних положень стосовно до юридичної відповідальності працівників органів системи МВС України, дозволяє визначити її як такий особливий правовий стан, що виникає з моменту надходження на службу працівників органів внутрішніх справ, безпосередньо направлений на забезпечення реалізації їхніх службово-трудова обов'язків, а також дотримання встановлених обмежень.

Службово-трудова юридична відповідальність працівників органів внутрішніх справ як суб'єктивна правова категорія починає своє існування з моменту виникнення службово-трудова правовідносин. Саме вони наділяють суб'єкта визначеним комплексом суб'єктивних прав і обов'язків, що формують його правовий стан державного службовця органів системи Міністерства внутрішніх справ. А оцінка правового стану і визначає підставу виникнення позитивного або негативного аспектів службово-трудова юридичної відповідальності. Якщо фактична поведінка суб'єктів правовідносин відповідає вимогам правових норм або перевищує їх, то це і є підставою для настання позитивного аспекту юридичної відповідальності, що характеризується двома видами: нормальна (звичайна) і заохочувальна (активна) відповідальність.

Позитивна юридична відповідальність настає тільки у випадку правомірної поведінки особи, тобто суспільно-корисної правової поведінки (дії або бездіяльності), що відповідає розпорядженням юридичних норм і охороняється державою. В основі правомірної поведінки лежить розуміння людьми справедливості і корисності нормативних розпоряджень, їхньої відповідальності перед суспільством і державою. Шляхом правомірної поведінки відбувається управління суспільством, здійснюється його життєдіяльність. Основна маса правовідносин, які виникли і чинні в суспільстві, мають у своїй основі саму правомірну поведінку, що в чималому ступені зумовлено існуванням позитивної юридичної відповідальності.

Правомірну поведінку за особливостями суб'єктивної сторони можна підрозділити на активну, звичайну, пасивну і маргінальну. Активна правомірна поведінка як різновид правомірної поведінки, полягає в цілеспрямованій діяльності громадян, посадових осіб щодо реалізації своїх прав, обов'язків, компетенції в межах правових норм і пов'язаної з додатковими витратами часу, енергії, а іноді і матеріальних коштів. Звичайна правомірна поведінка являє собою такий вид поведінки, що полягає в повсякденній службовій, побутовій й іншій діяльності людини, що відповідає розпорядженням правових норм, що стала навичкою і не потребує додаткових витрат і зусиль. Необхідність здійснення поведінки тільки правомірним чином стає для такої особи звичайною, іноді навіть несвідомою. Пасивна поведінка виявляється в дії, у навмисному невикористанні суб'єктом належних йому прав і обов'язків. Пасивна позиція призводить до конформістської поведінки, тобто пасивно-приспосовницької, яка не відрізняється від поведінки інших, – до підпорядкування особи груповим стандартам і вимогам. І, нарешті, маргінальна поведінка характеризується, прикордонним станом особистості між правомірною і протиправною пове-

дінкою. Маргінальна поведінка характеризується готовністю до протиправних дій суб'єкта у випадку зниженні нагляду за його поведінкою, але не стає антигромадською, що веде до правопорушення, через страх перед юридичною відповідальністю.

З усіх розглянутих видів правомірної поведінки до нормального (звичайного) виду позитивної юридичної відповідальності необхідно віднести активну, звичайну і маргінальну, а до заохочувального виду тільки активну правомірну поведінку. Якщо заохочувальний (активний) вид позитивної юридичної відповідальності є цінним і необхідним для високоякісного виконання персоналом органів внутрішніх справ поставлених завдань і функцій, то з усіх видів нормальної позитивної відповідальності рядового і командного складу, в сучасних умовах побудови правової держави, з них є звичайною тільки правомірна поведінка. І навпаки, особи які характеризуються яскраво вираженою маргінальною поведінкою у процесі реформування органів МВС України, якісного відновлення їхнього кадрового потенціалу, підлягають звільненню і працевлаштуванню в інших сферах суспільного виробництва.

Ретроспективний або негативний аспект службово-трудової юридичної відповідальності настає тоді, коли фактична поведінка працівників органів внутрішніх справ не відповідає нормативно-заданому еталону. Це говорить про негативну поведінку працівника, що свідчить про порушення вимог правових норм. Негативна відповідальність настає за вчинене правопорушення. «Вона орієнтована на оцінку поведінки працівника, що відхиляється від виконання розпоряджень правових норм, результатів і наслідків такого відхилення» [4, с. 96]. Отже, межа між правомірною і протиправною поведінкою осіб рядового і командного складу проходить там, де починається невиконання ними своїх службово-трудових обов'язків. Як вірно вказує Самощенко І. С.: «Діяння протиправне, якщо воно являє собою невиконання юридичного обов'язку або зловживання правом» [15, с. 76].

Правопорушення є неправомірним діянням, що розцінюється державою як юридичний факт, який породжує обов'язок – відповісти за скоєне. Саме тому змістом ретроспективної відповідальності є своєчасна реакція на протиправну поведінку, що обов'язково супроводжується застосуванням санкцій до правопорушника. «Зроблене правопорушення породжує конкретний обов'язок особи відповісти, тобто дати звіт суспільству і перетерпіти ті наслідки, що зазначені законодавцем, у санкції правової норми» [13, с. 28].

Правопорушення суспільно небезпечні своїм впливом, що дезорганізує нормальний ритм життєдіяльності суспільства, оскільки вони спрямовані проти домінуючих у ньому суспільних відносин. Правопорушення вносять у них елементи непорядності, конфліктності, соціальної напруженості. Зі сказаного випливає, що діяння, які за своїми властивостями не спроможні заподіяти шкоду суспільним відносинам, цінностям суспільства й інтересам окремої особистості, не створюють погрози правопорядку в цілому або не підривають правовий режим у тій або іншій сфері громадського життя, не можуть і об'єктивно не повинні признаватися правопорушеннями.

Поряд із суспільною небезпекою і шкідливістю, необхідними ознаками, властивостями правопорушення, як дії або бездіяльності, є його вольовий характер, винність, протиправність і настання мір юридичної відповідальності. Будь-яке

порушення нормативно установлених вимог, розпоряджень виступає насамперед у формі визначеного акта поведінки, що виражається, залежно від обставин, у дії або бездіяльності особи. Не можуть вважатися правопорушеннями думки, почуття, політичні та релігійні погляди, не виражені в діях «Практика переслідування за інакомислення є проявом репресивної суті тотального режиму в державі» [9, с. 195]. У деяких випадках правопорушення відбуваються в результаті бездіяльності, наприклад, коли на суб'єкта покладаються юридичні обов'язки, передбачені законом або договором, а він їх не виконує, унаслідок чого завдається шкода або ж виникає суспільна небезпека.

Правопорушення відбуваються тільки в результаті вольових актів дії або бездіяльності, іншими словами, тих що залежать від волі і свідомості особи. Стосовно неправомірної поведінки суб'єкта його воля тісно пов'язана з винністю. Провина – це психічне відношення особи до своїх протиправних дій. Саме тому ознакою правопорушення необхідно вважати не тільки вольовий характер дії (бездіяльності), але й усвідомлення його характеру і можливих наслідків. У цьому плані правопорушенням визнаються тільки ті діяння деліктоздатної особи, які у момент скоєння знаходяться під контролем волі і свідомості суб'єкта і виражають його внутрішнє негативне відношення до інтересів особистості, суспільства, держави.

Правопорушення завжди протиправно. Протиправність діяння обумовлена суспільною шкідливістю (небезпечою), породжена нею. Правопорушення має протиправний характер, тому що суперечить нормам права, відбувається всупереч праву, є свавіллям особи. Воно являє собою порушення заборон, зазначених у законах і підзаконних актах, невиконання обов'язків, що впливають із нормативно-правового акта, акта застосування норм права або договору, укладеного на основі закону. Правопорушення споконвічно захищає на те, що береться під захист. Саме в цьому змісті протиправне невіддільно від суспільно небезпечного, шкідливого. У формально-логічному плані це може бути виражено такою формулою: «Усе, що суспільно небезпечно (шкідливо), те суперечить праву».

Будь-яке правопорушення спричиняє за собою застосування до порушника заходів державного впливу, заходів юридичної відповідальності у вигляді позбавлень особистого, організаційного і матеріального характеру. Правопорушення завжди юридично карне діяння. Карність означає, що в чинному законодавстві передбачені склади правопорушень і встановлені заходи юридичної відповідальності. У зв'язку з цим усі правопорушення і юридична відповідальність за них закріплені відповідними нормативно-правовими актами.

Юридична службово-трудова відповідальність працівників системи МВС України – це об'єднані правові відношення між правопорушником і органом внутрішніх справ. Основні питання, що знаходять рішення в рамках цих правоохоронних відношень, – наявність або відсутність факту правопорушення, необхідність застосування санкції і визначення її в межах конкретних обов'язків, правообмежень винного в правопорушенні (або звільнення від відповідальності), реалізація цих обов'язків і правообмежень, – конкретизують, деталізують юридичну відповідальність осіб рядового і командного складу, тому що «відповідальність завжди конкретна» [16, с. 170].

Поняття охоронних правовідносин, які виникають у момент учинення правопорушення, було сформульовано ще Александровим М. Г., який писав, що порушення породжує виникнення між правопорушником і компетентним органом держави особливих правоохоронних правовідносин, що мають метою застосування до порушника санкції у випадку підтвердження несправедливості скоєної дії [17, с. 91]. Суспільство і держава не зацікавлені в появі цих правовідносин, оскільки вони виникають на основі протиправних дій. Правоохоронні відношення, що регулюються охоронними юридичними нормами, забезпечують здійснення заходів правової відповідальності, заходів захисту суб'єктивних прав, превентивних засобів державного примусу [18, с. 268]. У літературі виділяють два види охоронних правовідносин: нормально-попереджувальні і відбудовні [19, с. 123]. Підставою виникнення перших є карні злочини, адміністративні або дисциплінарні проступки. Підставою відбудовних охоронних правовідносин виступає заподіяння особою матеріального, майнового збитку суб'єктам суспільних відносин.

Вищевказане відносно правопорушення, як підстави юридичної відповідальності державних службовців органів і підрозділів внутрішніх справ, дозволяє визначити його як суспільно небезпечне, шкідливе, вольове, винне протиправне діяння, що полягає в порушенні ними своїх службово-трудова обов'язків і обмежень і є підставою для юридичної відповідальності. Юридичною підставою виникнення відповідальності осіб рядового і командного складу органів системи МВС є норма, що міститься в ч. 1 ст. 25 Закону «Про міліцію». У цій нормі прямо вказується, «працівник міліції в межах, визначених цим Законом і іншими законодавчими актами самостійно приймає рішення і несе за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну або кримінальну відповідальність» [20, ст. 20]. На нашу думку, зазначена норма права потребує удосконалення, оскільки в ній не вказані такі види службово-трудова юридичної відповідальності як адміністративна і матеріальна.

Так, відповідно до положень ст. 15 Кодексу про адміністративні правопорушення України, працівники міліції за порушення правил, норм і стандартів у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, правил полювання, рибальства й охорони рибних запасів, митних правил, вчинення корупційних діянь, неправомірне використання державного майна, неприйняття заходів за окремим рішенням суду або окремої постанови судді та ін. несуть адміністративну відповідальність на загальних підставах [21]. Не звільняються робітники органів внутрішніх справ і від матеріальної відповідальності. На дану категорію державних службовців поширюються норми Положення про матеріальну відповідальність військовослужбовців за шкоду, заподіяну державі, затвердженої постановою Верховної Ради України від 23 червня 1995 року [22].

Таким чином, будь-яке порушення службової дисципліни та законності працівником органів внутрішніх справ України можна схарактеризувати як правопорушення. Згідно з цим, для працівника повинні наступити ті заходи впливу, які передбачені чинним законодавством України, підзаконними актами, до яких належать Дисциплінарний статут ОВС України і Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ України. Лише вміле використання цих нормативних актів з урахуванням ступеня винності особи, що вчинила

правопорушення можуть дати результат у напрямку підвищення відповідальності кожного співробітника ОВС. В сучасній ситуації в Україні виникла потреба підвищення професійної якості кадрового складу міліції і внутрішніх військ. Допомогти в досягненні цієї мети в значній мірі можуть уміле використання начальниками всіх рівнів законодавчої бази в галузі охоронних юридичних норм. Усвідомлення необхідності градації видів правомірної поведінки з метою в повній мірі реалізувати свої можливості в разі заохочення особового складу з одного боку, та уміла кваліфікація правопорушень, як підстав юридичної відповідальності державних службовців органів і підрозділів внутрішніх справ в разі необхідності покарання винних у порушенні встановлених норм, з іншого, повинні призвести до зросту ефективності вживання дисциплінарної практики та, взагалі, зменшенню кількості правопорушень та проступків в органах внутрішніх справ.

Список літератури

1. Клодин В. М. Правовые основы службы в советской милиции / В. М. Клодин. – М. : МВД СССР, 1983. – 87 с.
2. Трудове право України: [курс лекцій] / [за ред П. Д. Пилипенко]. – Львів : Вільна Україна, 1996. – 157 с.
3. Битяк Ю. П., Зуй В. В. Административное право Украины (Общая часть) : [учебное пособие] / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй. – Х. : ООО «Одиссей», 1999. – 224 с.
4. Венедиктов В. С. Теоретические проблемы юридической ответственности в трудовом праве / В. С. Венедиктов. – Х. : Консум, 1996. – 136 с.
5. Словарь русского литературного языка. – М. : Изд-во АН СССР. – . – Т. 8. – 1958. – 483 с.
6. Ожегов С. И. Словарь русского языка / [под ред. Н. Ю. Шведовой] / С. И. Ожегов. – М. : Изд-во АН СССР, 1984. – 625 с.
7. Теория государства и права : [учебник для юридических ВУЗов и факультетов] / [под ред. В. Д. Корельского и В. Д. Перевалова]. – М. : «Норма-Инфра», 1998. – 570 с.
8. Котюк В. О. Теория права. Курс лекцій: [навч. посіб. для юрид. фак. вузів] / В. О. Котюк. – К. : Вентурі, 1996. – 208 с.
9. Скакун О. Ф., Подберезкий Н. К. Теория права и государства / О. Ф. Скакун, Н. К. Подберезкий. – Х. : Консум, 1997. – 496 с.
10. Самощенко И. С., Фарушин М. Х. Предпосылки правовой ответственности / И. С. Самощенко, М. Х. Фарушин // Правоведение. – 1970. – № 5 – С. 27-32.
11. Гроссман Х. Свобода и ответственность // В кн. Философия проблемы общественного развития / Х. Гроссман. – М. : Наука, 1974. – С. 124-135.
12. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность / Е. А. Лукашева. – М. : Наука, 1986. – 326 с.
13. Сыроватская Л. А. Ответственность за нарушения трудового законодательства / Л. А. Сыроватская. – М. : Юрид. лит. 1990 – 254 с.
14. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. лит., 1976. – 311 с.
15. Самощенко И. С. Понятие правонарушения по советскому законодательству / И. С. Самощенко. – М. : Юрид. лит., 1963. – 274 с.
16. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы) / О. Э. Лейст. – М. : Изд-во МГУ, 1981, 240 с.
17. Александров Н. Г. Законность и правоотношения в социалистическом обществе / Н. Г. Александров. – М. : Юрид. лит., 1955. – 268 с.
18. Алексеев С. С. Проблемы теории права / С. С. Алексеев. – Свердловськ : Изд-во СЮИ, 1972. – 423 с.

19. Смирнов В. Н. Внутренний трудовой распорядок на предприятии / В. Н. Смирнов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1980. – 158 с.

20. Про міліцію: Закон України від 20.12.1990 // Відомості Верховної ради України. – 1991. – № 4. – Ст. 20.

21. Кодекс об административних правонарушениях Украины від 07.12.1984 // Право и практика. – 1998. – № 3. – С. 3-145.

22. Положение о материальной ответственности военнослужащих за вред, причиненный государству: утв. Постановлением Верховного Совета Украины от 23.06.1995 // Голос України. – 1995. – 27 июля.

Попов С. В. Юридическая ответственность сотрудников органов внутренних дел Украины / С. В. Попов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия: Юридические науки. – 2010. – Т. 23 (62). № 1. 2010. – С. 165-172.

В статье рассматриваются проблемы юридической ответственности сотрудников органов внутренних дел Украины, соотношение категории юридической ответственности со смежными правовыми категориями.

Ключевые слова: юридическая ответственность, юридические санкции, дисциплинарная ответственность.

Popov S. Legal responsibility of the employees of the internal affairs bodies of Ukraine / S. Popov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2010. – Vol. 23 (62). № 1. 2010. – P. 165-172.

The problems of legal responsibility of the employees of the internal affairs bodies of Ukraine and correlation of the category of legal responsibility with the adjacent legal categories are examined in this article.

Keywords: legal responsibility, legal sanctions, disciplinary liability.

Надійшла до редакції 19.10.2009 р.